

MUHAMMED İKBAL VE HADİS: HUKUKÎ HADİSLERLE İLGİLİ BİR BAKIŞ AÇISI*

Yazan: M. Altaf Hussein AHANGAR

Çev.: Dr. Yavuz KÖKTAŞ (**)

I

İkbal, Hz. Peygamber'in şahsiyetine ve ilahî misyonuna son derece saygılıydı. Ona büyük çapta uluslararası bir ün kazandıran da bu saygıydı. O, Yüce Peygamber'le öyle duygusal ve manevî bir bağ kurdu ki, müslümanların çoğunluğu gibi onun sağ olduğuna inanırdı. Bir mektubunda şöyle yazmıştır:

"Bugünlerde Hz. Peygamber'in vizyonuna sahip olmak büyük bir takdire layıktır. İncim odur ki, Peygamber sağdır ve bugün insanlar ashabın faydalandığı gibi aynı şekilde onun dostluğundan yararlanmalıdır. Çağdaş zamanlarda böyle bir inancı ifade etmek suçtur ve bu sebeple süsmayı tercih ediyorum".¹

Hz. Peygamber'in adını duyduğunda İkbal'in duyulduğu ve sık sık gözyaşı döktüğü görülmektedir². Hz. Peygamber'in hayatını araştırmak İkbal'in en sevdiği bir uğraştı. Bu gerçeği teslim ederek Mevlana Süleyman Nedvi'ye şöyle yazmıştır:

"Ben, senin yardımını istiyorum. Zira geceleri Hz. Peygamber'in hayatını araştırıyorum. Mevlana Şibli müslümanlara büyük bir hizmet yapmıştır. Bu hizmetle Hz. Peygamber'in teveccühüne layık olacaktır".³

* Bu yazı M. Altaf Hussein Ahangar'a ait "İqbal and Hadith: A Legal Perspective" adlı makalenin çevirisidir. (İqbal Review: Journal of The Iqbal Academy Pakistan, October, 1996, s. 91-110).

** KTÜ Rize İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı.

1) İkbal'in Niazuddin Han'a gönderdiği 14 Ocak 1922 tarihli mektup. Bkz. Ahtar es-Selam, *Mutalakat Aur mukateeb Allama Iqbal*, 287.

2) Ebu Muhammed Muslah, *Quran Aur Iqbal*, 18.

3) Bahar Allahabadi (ed.), *Tafsir-i Iqbal*, 68.

İkbal'in Peygamber sevgisi öyle büyüktü ki, Hicaz'da ölmeye arzulanmıştı⁴. Bir şiirinde Allah'a kıyamet gününde Peygamber'den önce huzura çıkarmaması için yakanışta bulunur⁵. Peygamber'in kabrini ziyaret etmek için doymak bilmeyen bir isteğe sahipti. Pir Gulam Miran Şah'a gönderdiği bir mektupta şöyle yazar:

"Hacc yolunda sizinle beraber olmak ve dostluğunuzdan yararlanmak istiyorum. Fakat maalesef ayrılık günü geldi. Ben o kadar değersiz biriyim ki, Peygamber'in kabrinde hatırlayabiliyorum. Bununla birlikte Peygamber'in 'günahkar benimledir' sözünden cesaret alıyorum. Peygamber'in teveccühünü kazanmada beni unutmuyacağını ümit ediyorum".⁶

Mevlana Süleyman Nedvi'ye yazarken de şu ifadeleri kullanır: "Sünnetle ilgili makalenizi muhakkak göreceğim ve yazılarımda ondan yararlanacağım".

Her müslüman gibi İkbal de Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmanın bir müslaman için gerekli olduğuna inanır. O, bir din olarak İslam'ın Allah'tan geldiği, fakat bir toplum veya devlet olarak İslam'ın Hz. Peygamber'in kişiliğine bağlı olduğu görüşündedir⁸. *Cevab-ı Şikva*'da bu gerçeği şöyle ifade eder: "Şayet siz Muhammed'e (a.s.) bağlıysanız, biz sizlerdeniz. Bu dünyada ne var! Onları kaydeden Levha ve Kalem size aittir"⁹.

İkbal, Hz. Peygamber'in gösterdiği yola uymayı İslam; ondan sapmayı Küfr olarak kabul eder¹⁰. Müslüman toplumun hayatı, onun gösterdiği yola uymaya bağlıdır¹¹. Hz. Peygamber'in belirlediği sınırlar görünüşte zor olsa da, gereklidir ve biz şikayet yerine bu sınırlarla bütünleşmeye gayret göstermeliyiz¹². Müslümanların bugünkü çöküş ve dejenerasyonu Hz. Peygamber'in davranışlarından sapmalarının bir sonucudur¹³. Hz. Peygamber'in rehberliği Hindistan'daki müslüman toplum için güçlü bir vasıta temin edecektir¹⁴. İkbal, İslam'ın tebliğini ve onunla ilgili haber-

4) Hurşit Ahmed, "İkbal Ka Tasavvur-i Şariat", *Iqbal Review*, (1960) I: 2, 59-80.

5) a. y.

6) Ebu Muhammed Muslah, *Quran Aur Iqbal*, 89.

7) Tahir Tawnsavi, *Iqbal Aur Syad Sulaiman Nadvi*, 88-89.

8) B. A. Dar, "Fikr-i Iqbal Aur Mas'la-i İctihad", *Iqbal*, (1953), II: 2, 29-48.

9) *Kulliyat-i Iqbal*, Educational Book House, Aligarh, 1988, 208.

10) Hurşid Ahmed, a. g. m. 73-74.

11) a. y.

12) a. y.

13) a. y.

14) a. g. m. 76.

leri Yüce Peygamber'e en büyük hizmet olarak düşünür¹⁵. Peygamber aşkı, müslümanlar için olmazsa olmaz bir şarttır¹⁶. Kişi, Peygamber'e inanıyorsa, zirveye ulaşabilir. Peygamber'in rehberliğinde hayata ait mesajlar bulunmaktadır¹⁷. Peygamber'in şahsiyeti, hakikati temsil eder ve onun sözleri doğru ve yanlışın arasını ayırır¹⁸. Şayet biz Peygamber'in ortaya koyduğu rehberliğe uyarsak, ilerleme ve başarı bu dünyada mümkündür¹⁹. Bir makalesinde İkbal şöyle der:

"İslam'ın kurucusu açıkça şahsiyetini ortaya koymuştur. Gerçekten o tarihî bir şahsiyettir. En ince detayına kadar bütün hayatı kaydedilmiştir. O, tarihin ortasında doğmuştur. Hz. Peygamber'in fiillerinin içsel nedenlerini iyice anlamalıyız. Onun zihnini canlı bir psikolojik tahlile tabi tutmalıyız".²⁰

İkbal Hz. Peygamber'i yaşayan bir Kur'an olarak kabul eder ve bu sebeple mü'minlere onun ideallerine uymayı tavsiye eder. O, peygamberliğin amacının sadece Allah ve mahluk arasındaki ilişkiyi düzenlemek olmadığı, fakat aynı zamanda insanoğlunun kişisel ve toplumsal hayatı için bir Anayasa hazırlamak olduğu görüşündedir.

II

Peygamber'in şahsiyetinin büyük çapta İkbal'in düşüncelerini etkilediğini görmekteyiz. Bu nedenle yukarıda ifade ettiğimiz meselelerle ilgili olan bu sorun İkbal'in *hadîsi* -bütün söz, fiil ve takrirlerin tüm zamanlar için rehber olarak- kabul etmesini de içine almaktadır. İkbal'in pek çok şiiirinde hadîse dayandığı açık bir gerçektir. O, peygamberliğin coğrafi sınırsızlığı, zamanı ve kesinliği, ayrıca Peygamber'in vuslat ve merhametiyle ilgili hadîsten büyük ölçüde faydalanmıştır²³. Bazen

15) İkbal'in Gulam Miran Şah'a gönderdiği 29 Mart 1938 tarihli mektup. Bkz. Ebu Muhammed Muslah, a. g. e. 89.

16) Hürşid Ahmed, a. g. m. 70-71.

17) a. g. m. 69.

18) a. g. m. 68.

19) a. g. m. 69.

20) M. İqbal, "Islam as moral and Political Ideal", ed. Latif Ahmed Sherwani, *Speeches, Writings and Statements of Iqbal*, Lahor, 1977, 87.

21) Ebu Abdullah Muslah, a. g. e. 17.

22) a. g. e. 76.

23) Detaylar için bkz. Bahar Allahabadi, a. g. e. 77-88.

o, şiirini zayıf hadîsle destekler²⁴. Bununla birlikte bu olaydan biz onun hadîsi ilginin bir kaynağı olarak kabul ettiği sonucuna varabiliriz. *Cevahiru'l- İkbal*'de şu zikredilmiştir:

"Bir keresinde bir kişi şaşılacak surette Hz. Peygamber'in üç sahabiyi birlikte Uhud dağında bulunduğuna dair bir hadîs zikretmiştir. O sırada Uhud dağı sarsılmaya başladı ve Hz. Peygamber ona üzerinde bir siddik ve iki şehit bulunduğunu söyleyerek durmasını emretti. O da durdu". Bu hadîsi işittiğinde İkbal o kimseye şöyle demiştir: "Şaşılacak şey nerede? Ben onu mecaz olarak yorumlamıyorum, bilakis maddî bir gerçeklik olarak düşünüyorum. Bana göre onu yorumlamaya gerek yoktur. Şayet sen gerçeği bilseydin, mecazî olarak değil, pratik olarak Peygamber'in ayakları altında titremenin büyüklüğünü anlardın".²⁵

Peygamber'in büyüklüğü ve hadîs hakkındaki bu tür görüşleri olan İkbal'in, hadîs edebiyatının sahilliğine ve hadîsin her zaman müslümanlar için rehber olduğuna inandığı düşünülebilir. Bununla birlikte biz, İkbal'in hadîsi bütünüyle tüm zamanlar için rehber olarak kabul etmediği ve onun rolünün sınırlı olduğunu düşündüğü görüşündeyiz. İkbal, hadîsin sahilliği ve nakli konusunda hayli hassastır. Bu hassasiyet onu hadîse karşı biraz kayıtsız kılmıştır. Bir defasında bir ehl-i hadîsle tartışmasında şöyle demiştir: "İman konularında sadece Kur'an'a güveniyorum. Hadîs gelince sen ve ben, onun bize nasıl ulaştığını biliyoruz". Bu konuşmayı duyan kimse, duygusal olarak İkbal'i suçlayabilir: "Biz bu şekilde hadîse karşı kayıtsız kalırsak, o zaman müslüman amacına nasıl ulaşacaktır. İbadetlerimizin hiç biri hadîsiz tam değildir. Kur'an namazın ve diğer ibadetlerin detaylarına değinmez. Ehl-i Kur'an'ın müslümanlarla ilgisi olmayan garip namaz şekilleri ortaya koymasının sebebi budur. Böyle bir namazın vakti, rekati vb unsurları tüm İslam dünyasında uygulanandan farklıdır. Bu şartlar altında böyle bir kimseye kafir olarak muamele edemez miyiz?". İkbal buna şöyle cevap vermiştir: "Kafir deme. Başka bir ad söyle. Bu aşırılıktır. Sen namazın rekati vb. unsurları için savaşırsın, ancak ben namazın varlığı için böyle yapmam. Müslümanlar namazlarını böyle ortaya koymazlar".²⁶

Aynı şekilde Mevlana Süleyman Nedvi'ye gönderdiği mektupta şöyle der: "Hadîsin sahilliğine gelince, kalbimde duyduğum hassasiyet ne olursa olsun bu, tamamen hadîsin faydasız olduğu anlamına gelmez".²⁷

24) Vahir Ahtar, "İqbal Aur İslami Fıkr Ki Tashkeel-i Nav", ed. Raşid Nazki ve Asadullah Vani, *Mahfil-i İqbal*, Srinagar, 1978, 20.

25) Gulam Ahmed Perviz, "Pakistan Main Qanoon Sazi Kay Asool", *Iqbal*, (1960), VIII: 2, 81-104.

26) Muhammed Hussain Arshi, "Hayat-i Iqbal Ka Aek Goshai Pinhan", *Iqbal Review*, (1974), XV, 2, 1-12.

27) *Iqbal Nama*, c. I, 152.

Yukardaki ifadeler hadîs hakkındaki bu tür görüşleri daha erken yazdığını ifade eder. Zira Nedvi, İktbal'in hadîsi mutlak olarak reddettiği sonucuna varmıştır. Yukarıdaki mektupta bile, İktbal'in hadîsin sahihliğiyle ilgili hassasiyeti sebebiyle onu bütünüyle kabul etmediği açıktır. Hadîsin sahihliğiyle ilgili yukarıdaki görüş İktbal'in belli bir ölçüde hadîsi önemsemediğine rehberlik eden bir faktör olarak gözüküyor. İktbal, hadîsle ilgili geleneğe uymayan görüşlerini tasdik etmek için geniş bir şekilde oryantalistlerin görüşlerini naklederek şöyle der:

"Hz. Peygamber'in hadîsleri hem eski hem de yeni zamanlarda büyük bir tartışma konusu olmuştur. Yeni eleştirmenlerden Prof. Goldziher, tarihsel eleştirinin modern ilkeleri ışığında hadîsleri incelemiş ve onların tümüyle güvenilirmez olduğu sonucuna varmıştır".²⁸

Bunun yanısıra İktbal hadîsle ilgili görüşlerini şu şekilde özetlemiştir:

"Diğer bir Avrupalı yazar, bir hadîsin sahihliğini belirleyen İslamî metotları araştırdıktan ve bu hususta yapılabilecek bir hatanın teorik ihtimallerine işaret ettikten sonra şu sonuca varmıştır: Sonuç olarak şu söylenebilir ki, şimdiye kadar anlatmaya çalıştığımız görüşler sadece teorik imkanlarla ilgilidir. Bu imkanların ne dereceye kadar gerçekleştiği sorusuna gelince bunun cevabı gerçek şart ve ortamların bu imkanlardan yararlanması için ne gibi teşvik ve tahrikte bulduklarına bağlıdır. Hiç şüphe yok ki, bu tür şart ve ortamların kötüye kullanılma imkanı nispeten çok azdı ve sünnetin çok az bir bölümünü etkileyebilirdi. Bu itibarla denebilir ki, genellikle müslümanlar tarafından doğru ve geçerli sayılan hadîsler mecmuası gerçekten İslamiyetin doğuşu ve ilk gelişmesinin doğru ve şaşmaz birer kayıtlarıdır".²⁹

Oryantalistlerin bu görüşlerini reddetmek ve hadîsle ilgili geleneksel düşünce yoluyla bir bakış açısı öne sürmek yerine bizzat İktbal'in bir hukuk kaynağı olarak hadîsle ilgilenirken yukarıdaki görüşlere önem verdiği dikkate alınmalı ve kabul edilmelidir. O, şiirinde zayıf ve mevzu hadîslerin bulunduğunu söyler. *Ramuz-i Bekhudi*'de bir vaizi şöyle azarlar: "Vaiz, hikaye nakledicisidir. Hikayenin anlamı düşük, kelimeleri yüksektir. O, Hatib ve Deylemi'den bahseder. Zayıf ve uydurma hadîslerle ilgilenir".³⁰

28) M. İktbal, *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, lahor, 1989, 135.

29) a. g. e. 135-136.

30) *Ramuz-i Bekhudi*, Lahor, 1918, 142.

Bundan başka İqbal'in Kur'an'dan sonra hadîsin tüm zamanlarda ümmet için zorunlu bir rehberlik teşkil ettiğine dair münakaşalardan etkilenmediği görülüyor. O, hadîsi sadece Peygamber'in içinde bulunduğu nesil için geçerli kabul eder ve sonraki nesiller için onun uygulanabilirliğini tasdik etmez. Bu görüşlerle ilgili olarak Şah Velîyullah'ın aşağıdaki gözlemlerini tasdik ederek nakleder³¹:

"Bununla birlikte bütünüyle külli ilkeleri amaçlayan Hz. Peygamber, ne başka kavimler için farklı ilkeler ortaya koyabilir ne de onları kendi davranış kurallarıyla baş başa bırakabilir. Onun metodu belirli bir topluluğu eğitmek ve onları evrensel şeriatı inşaada bir çekirdek olarak kullanmaktı. O, böyle yapmakla insanoğlunun sosyal hayatının altında yatan ilkeleri vurgulamış ve haşir neşir olduğu kavmin belirli örflerinin ışığında özel durumlara uygulamıştır. Bu uygulamadan (yani suç cezalarına taalluk eden hükümler) ortaya çıkan şeriat (ahkam) o kavme özeldir. Bundan dolayı onların âdet ve tarzlarının bizzat kendileri amaç değildir. Onlar gelecek nesillere sıkı bir şekilde uygulanmayabilir".³²

Gerçekten hadîsle ilgili Şah Velîyullah'ın görüşleri alışılmışın üstündedir³³. *Hucetullahi'l-baliğ*a adlı kitabının "Peygamber Bilgisinin Türleri" adlı bölümünde şu hadîsi nakletmiştir: "Ben bir beşerim. Din hakkında size bir şey söylediğimde onu alın. Kendi görüşümü size söylediğimde, ben de bir beşerim". Bu hadîsi yorumlayan Şah Velîyullah şöyle der:

"Hz. Peygamber'in kendi görüşüne dayalı meseleler Nebevî tebliğle ilgili değildir. Hz. Peygamber'in hayatı boyunca kişisel tedbirlerinin sonucu olarak ortaya çıkan meseleler vardır ve bunlar ümmeti bağlayıcı değildir. Bu hükümler, Hz. Peygamber'in aile işleri, ekonomik düzenlemeler ve siyasi kanunlar ile ilgili emir ve kararlarını içermektedir".³⁴

Bunun yanısıra Şah Velîyullah hadîsin sahihliğiyle ilgili bir çok sorun ortaya koyar ve onları hukukçular arasındaki fikhî ihtilafa dayanarak inceler³⁵.

31) İqbal, a. g. e. 136-137.

32) Ahmed Han, Şah Velîyullah'ın yukarıdaki görüşlerinden etkilenmiştir. Aynı şekilde İqbal de Ahmed Han'ın bu konudaki görüşlerinden etkilenmiştir. Detaylar için bkz. B. A. Dar, Sir Syad Ahmad Khan as a Religio-Philosophical Thinker", ed. M. Sharif, *A History of Müslim Philosophy*, Germany, 1963, 1598-1614.

33) Bu fikir, Şibli Numani tarafından temin edilen Şah Velîyullah'ın metninin yanlış okunmasına dayalıdır. Detaylar için bkz. M. S. Ömer, *İqbalîyat*, 1996 (editorün notu).

34) Vahid Ahtar, a. g. m. 24.

35) a. y.

36) Detaylar için bkz. Zafer İshak Ensari, "Shah Valiyullah and Fikhi Disagreements", *Iqbal*, (1967), XV: 3, 44-52.

Şah Veliyyullah'ın görüşleri İkbal tarafından yeniden gözden geçirilerek Muhammed Riaz'a hukukî bir yorum olarak sunulmuştur³⁶. Pakistan Federal Şeriat Komitesi bu konuda şunları söylemiştir:

"Böylece İslam, şeriate muhalif olmayan Arap örflerini kabul etmiş ve çoğunu hukuk malzemesi olarak sürdürmüştür. Bizim devletimizin kanunları, her ne kadar İngiliz hükümetinden miras kalsa veya bağımsızlıktan sonra ortaya konulmuş olsa da genel ahlak, eşitlik ve İmam Malik'in mesalih-i mürselesi ile Ebu Hanife'nin istihsan prensipleriyle aynı olan iyi vicdan ilkelerine dayalıdır. Bu kanunlar daha çok şeriatle uyum içinde olmalıdır. Bazı hususlarda Devlet Hukuku, Kur'an'ın hukuk standartlarını yerine getiremeyebilir ve aynı zamanda ona muhalif olabilir, ancak bu örnekler azdır".³⁷

İkbal, hadisle ilgili görüşlerini Ebu Hanife'nin katkılarını referans göstererek destekler. Şöyle der:

"İslam'ın evrensel karakterine vakıf olan Ebu Hanife'nin pratikte hiç bir hadîs kullanmaması, muhtemelen hadîsin sonraki nesiller için keskin bir şekilde uygulanmayacağına dair görüşle ilgilidir. Onun ortaya koyduğu istihsan prensibi, İslam hukukunun bu kaynağına karşı tutumunu belirleyen saikler ışığında daha iyi anlaşılır³⁸. Fethedilen ülkelerde hakim olan farklı sosyal ve kültürel şartlar ışığında Ebu Hanife'nin mezhebinin hadîs edebiyatında kaydedilen örneklerin az ya da hiç bir rehberliğine dayanmamıştır".³⁹

Bu ifadeler İkbal'e göre Ebu Hanife'nin hukukun bir kaynağı olarak hadîs kullanmaktan kaçındığının delilidir.

İkbal, Ebu Hanife'nin bizzat kendine ait eserlerinin elde mevcut olmaması sebebiyle hadîs kullanmadığına dair bazı hukukçuların tartışmalarından hiç etkilenmemiştir. İkbal Ebu Hanife'nin hadîs kullanmama tutumuyla ilgili düşüncelerini şöyle ifade eder:

"Söylentilere göre Ebu Hanife hadîsleri kullanmadı, çünkü onun zamanında bunlar düzenli bir şekilde toplanmamıştı. Ancak Ebu Hanife zamanında hadîslerin bir araya getirilmediği yolundaki iddia doğru de-

37) Muhammed Riaz ve Federal Govt, PLD 1980 F. S. C. 1. (Federal Shariat Court).

38) a. y.

39) İqbal, a. g. e. 137.

gildir. Çünkü Abdülmelik ile Zührî'nin 'Hadîsler Mecmuası' Ebu Hanife'nin vefatından en az otuz yıl önce meydana getirilmişti. Bu mecmuaların Ebu Hanife'nin eline geçmediğini ya da hukuk yönünden önemi olan hadîsleri içermediğini bir an için farzetsek bile İmam-ı Azam, kendisinden sonra gelen İmam Malik ve Ahmed b. Hanbel gibi gerekli görmüş olsaydı kendisi bizzat bir hadîsler mecmuası çıkarabilirdi".⁴⁰

İkbal'in Ebu Hanife hakkındaki görüşleri temelsiz değildir. Hatib el-Bağdadî *Tarih*'inde Yusuf b. İsbat'ın şöyle dediğini nakleder: "Ebu Hanife, 'Peygamber benimle ben Peygamber'le aynı zamanda yaşasaydık, o, benim pek çok düşüncemi kabul ederdi. Din, iyi ve güzel fikirden başka bir şey değildir' şeklinde söylemeye alışık-tı"⁴¹.

Seyyid Ahmed Han da Ebu Hanife'nin hadîse yaklaşımıyla ilgili İkbal'le aynı görüşleri paylaşır. Onun şöyle söylediği nakledilmektedir:

"Ebu Hanife dini bilginin bir kaynağı olarak hadîsleri kabul etmede isteksizdi. Bunun sebebi, hadîs kitapları hicri ikinci asırda derlenmeye başlandığı zaman, dönemin siyasi ve sosyal şartlarının pek çok uydurma rivayetinin oluşmasına yol açmasıydı. Bununla birlikte o, sadece Kur'an'ın ruhuna uygun rivayetleri kabul etmiştir".

Ahmed Han, İbn Teymiye'nin şu ifadesini tasdik ederek nakletmiştir: "Sahih hadîs, sahih akıldır". Eleştirel analizle bir hadîsin gerçek olduğunun ispat edilmesi durumunda, Ahmed Han, dinin geçerli bir temeli olarak hadîsi kabul etmeye istekli olacaktır. O, serbestçe meşhur alimlerin hadîse itimat sebeplerini sorgulamış ve bu amaçla hadîsin İslam'ı anlamak için uygun bir temel oluşturmadığını kabul etmiştir.⁴³

40) a. g. e. 140.

41) a. g. e. 137. (Bununla birlikte İbn Hazm bizi, Ebu Hanife'nin öğrencilerinin, Ebu Hanife'nin zayıf bir hadîs olsa bile onu kıyasa veya re'ye tercih ettiğiyle ilgili uzlaştlıklarına dair bilgilendirir. Bkz. Mevdudi, "Ebu Hanife And Ebu Yusuf", ed. M. Sharif, *A History of Muslim Philosophy*, 674-703.

42) Hukukun bir kaynağı olarak hadîsin geçerliliğiyle ilgili Ebu Hanife'nin görüşlerine dair bu tartışmalarda bir karşıklık gözükmemektedir. Bu öncelikle hadîs kelimesinin Hz. Peygamber'in zamanından beri tüm müslüman toplumun süregelen uygulaması olarak bilinen mevcut örfler için kullanıldığı kadar Peygamber'in söz ve fiillerinin tümünü kapsayacak şekilde gelişigüzel kullanılmasından ortaya çıkmıştır. Ebu Hanife ve Malik'in kullanımı kesinlikle teknik anlamdadır. Onların tartışmasında kelime ahad habere işaret etmek için kullanılmıştır. Bu noktanın bir tahlili için bkz. Hurşid Ahmed, "İstidrak", *Charag-i Rah*, (1985), XII: 7, 87 (editörün notu).

43) Abdulhamid, "Ahmed han as a Politican Historian and Reformist", ed. M. M. Sharif, 1580-1597.

İkbal'in felsefesi İmam Gazalî'ye çok şey borçludur. Gazalî'nin bizzat kendisi kesin olarak hadîse karşı uyum içinde değildir. Gazalî şöyle der: "Hadîsin bazı bölümlerinin geçerliliği, tarihsel güvenilirliğe bağlıdır".⁴⁴

Aynı şekilde İbn Hazm da sahih bir hadîsin güvenilir bir yolla ve Hz. Peygamber'e kadar güvenilir kimselerle nakledilmesi gerektiğini kabul eder. O, Peygamber'in kesinlikle güvenilir olduğunu düşünür ve bu çerçevede şu âyeti nakleder: "O, hevasından konuşmaz, konuştuğu ancak vahiy iledir".⁴⁵

İkbal aynı zamanda hadîsle ilgili bazı şüphelere sahiptir. Süleyman Nedvi'ye gönderdiği mektupta şöyle der:

"Sen Hz. Peygamber'in nübüvvet ve imamet şeklinde iki duruma sahip olduğunu söylüyorsun. Nübüvvetin içinde Kur'anî emir ve kararları bulunmaktadır. Psikolojik açıdan vahyi gayri metlunun tanımı nedir? Hz. Peygamber'in zamanında vahyi metluv ve gayri metluv arasındaki ayırım hakkında bilgimiz var mı ya da bu tabirler sonradan mı uyduruldu?⁴⁶ Hz. Peygamber ezan hakkında ahabına danışmıştır. Bu danışma nübüvvet veya imametın altına girer mi?".⁴⁷

Süleyman Nedvi'nin İkbal'e ne cevap verdiği bilinmemektedir, ancak İkbal *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*'da Peygamberî vahiy sorunuyla felsefî olarak ilgilenmiştir. Şöyle der: "dünya hayatı sezgi ile kendi ihtiyaçlarını görür; kritik anlar da kendi yönlerini belirler. Bu din dilinde Peygamberî vahiy olarak adlandırdığımız şeydir".⁴⁸ Bunu yorumlayan Schimmel şunu ifade eder: "Bu, Soderblom'ın şu basit ve sade cümlesinde vardığı sonuçla hemen hemen aynıdır: "Peygamber, Allah'ın aktivitesinin sonucudur".⁴⁹

Allah şöyle buyurmaktadır: "Resûl size neyi verdiyse onu alın, hangi şeyden nehyederse onu bırakın"⁵⁰ ve "Ey iman edenler, Allah'a ve Peygamber'e iman edin".⁵¹ Bu âyetlerin müslüman ümmet üzerindeki etkisi, onların hadîsi Kur'an'la birlikte kabul etmelerine rehberlik etmiştir. İbn Hazm şunu ifade eder: "Sadece Hz. Peygamber inanç ve davranışla ilgili meselelerde bir model olarak kabul edilmeli-

44) Leonard Binder, "Al-Gazali", ed. M. M. Sharif, 774-789.

45) Necm, 53: 3.

46) Bkz. Ebu Muhammed Muslah, a. g. e. 82.

47) a. y.

48) İkbal, a. g. e. 117.

49) Annemaria Schimmel, *Gabriel's Wing*, Lahor, 1989, 251.

50) Soderblom, *The Living God*, London, 1933, 224.

51) Hucurat, 49: 7.

dir".⁵² Şeyh Ahmed Sirhindi, Peygamber'in sünnetine boyun eğmenin saadet, ona muhalefet etmenin musibet olduğu görüşündedir. Bundan dolayı o, en iyi ibadet olarak sünnetin ihyasına vurguda bulunur ve onu ihya edenin cennetle mükafatlanacağını belirtir.⁵³ Aynı şekilde Muhammed b. Abdülvehhab da Kur'an ve sünneti insan hayatı için tek rehber olarak ele alır.⁵⁴ Bununla birlikte önemli olan, hadîsi Kur'an gibi vahiy ürünü olarak kabul eden insanların bulunmasıdır.

Mesela Cemiyet-i İslami'nin görüşü şöyledir: "Hz. Peygamber'e Kur'an gibi hadîs bilgisi de verilmiştir. Cebrail hem Kur'an'ı hem de hadîsi vahiyetmiştir. Cebrail hadîsi Kur'an gibi aynı şekilde Hz. Peygamber'e öğretmiştir. Bu sebeple aralarında herhangi bir ayırım yoktur. Her ikisi de aynı kaynaktandır".⁵⁵

Bununla birlikte hukukçu Kayani, hadîsin vahiysel karakterini kabul etmeyi reddeder. Şöyle der: "Burada sünnetin vahye dayalı olduğuna dair bir delil bulunmadığını söylemem gerekli değildir".⁵⁶ Kayani'nin bu görüşlerine karşı biz, müslüman olmayan bir yazar tarafından ifade edilen hadîsle ilgili aşağıdaki ifadelerden ders çikarmalıyız:

"Hadîsler, din ve hukuk konularında Muhammed'e gelen vahiylerdir. Bu sebeple hukuk, toplumun faydası için gerekli olduğu gibi İlahî Yasa koyucu da yapılması gereken hukuku Peygamber'e emanet etmiştir. O, her gerek duyduğunda Allah'a danışmıştır. Bu şekilde ortaya konulan hukukun Allah'ın istediği şey olduğu tahmin edilebilir ve böylece hukukun Allah'la bir haberleşme olarak tanımlanmasıyla örtüşebilir. Peygamber'in her sözü ve emri Allah'ın emirlerine uyun olarak kabul edilmiştir. Bu hadîsler aynı zamanda önemine binaen Kur'an'ın hemen yanına yerleştirilerek Allah'ın hukuku ve hukukun kutsal kaynağı olarak benimsenmişleridir. Hadîslerin bu şekilde ortaya koyduğu hukuk, pek çok hukukî yasama örneğine sahiptir. Hz. Peygamber, İslam Arabistan'a yayılmaya başladığı zaman hukukî gücü elinde bulunduran tek yetkiliydi".⁵⁷

52) Nisa, 4: 59.

53) Leonard Binder, a. g. m. 284.

54) Muhammed Farman, "Şeyh Ahmed Sirhindi", ed. M. M. Sharif, 873-883.

55) a. g. m. 878.

56) Kayani'nin hadîsle ilgili görüşleri Mevduci tarafından eleştirilmiş, ancak önemli ölçüde Malik Muhammed Ca'fer tarafından savunulmuştur. Detaylar için bkz. Malik Muhammed, "Future of Islamic Law in Pakistan", *Iqbal*, (1968), XVI: 3, 3-26.

57) Kashi Prasad Saxena, *Muslim Law as Administered in India and Pakistan*, Delhi, 1963, 3.

III

İkbal'in hukukun bir kaynağı olarak hadisle ilgili düşüncesinin kapsamı şu ifadelerde bulunabilir:

"İslam hukukunun ikinci büyük kaynağı Hz. Peygamber'in hadisleridir...⁵⁸ Bununla birlikte hukukta soyut düşünce eğilimine karşı olarak somut meselelerin öneminde ısrar eden muhaddislerin İslam hukukuna en büyük hizmeti yaptığını inkar etmek mümkün değildir. Bu sebeple hadis edebiyatı ciddiyet ve titizlikle incelenecek olursa -eğer bu bizzat Hz. Peygamber'in Kur'an'ın hükümlerini tefsir ettiği ruhu doğrular şekilde alınırsa- Kur'an'da bahsedilen kanunların hayatî değerinin anlaşılmasında büyük yardımı olur. yalnız bu kanunların hayatî değerini tamamıyla kavramak bile hukukun temel kaynaklarını yeniden tefsir etme gayretinde bize çok büyük bir bilgi kaynağı sağlar".⁵⁹

Bu satırlar diğer müslümanlar gibi İkbal'in de hadisi İslam hukukunun ikinci kaynağı kabul ettiğini gösterir. Bununla birlikte o, genellikle bir müslüman hukukçunun yaptığı veya ondan beklenildiği gibi hadise hukukun bir kaynağı olarak dikkat çekmede o kadar hevesli değildir. Bunun yerine o, hadisçileri hadisten daha çok över. İkbal, İslam hukukuna en büyük hizmet olarak soyut düşünceye karşı somut örneğin öneminin hadisçilerle birlikte var olduğunu kabul eder. İkbal, şimdiye kadarki hadis araştırmalarıyla tatmin olmamış gözükür ve bu sebeple "hadis edebiyatıyla ilgili ileri derecede zihnî araştırmalar yapmanın gerektiğini" iddia eder. Ona göre bu zihnî araştırma, içinde bizzat Peygamber'in vahyi yorumladığı ruhun habercisi olmalı ve böylece Kur'an'da beyan edilen hukukî ilkelerin hayatî değerlerini anlamada yardımcı olmalıdır. Bir kere tamamen Kur'an'ın hukukî ilkelerinin hayatî değerini anlarsak, o zaman bu kurucu ilkeleri yeniden yorumlama çabamızda başarılı olabiliriz. Aşağıda bu dediklerimiz şöyle özetleyebiliriz:

1-Şimdiye kadar hadis edebiyatının tam bir zihnî araştırması yapılmamıştır.

2-Yapılan her araştırma tamamen, içinde bizzat Peygamber'in vahyi yorumladığı ruhun habercisi olmalıdır.

3-Böyle bir ruh içinde hadis edebiyatını araştırdığımızda, ancak Kur'an'daki hukukî ilkelerin hayatî değerini anlayabiliriz.

4-Böylece kurucu ilkelerin yeniden yorumlanmasına duyulan zihnî ihtiyaçla kendimizi keşfedebiliriz.

58) İkbal, a. g. e. 135.

İkbal'in sözlere hayli problemlidir ve *The Reconstruction*da hadîsin rolüyle ilgili söylediği her şey hadîsin geçmişte veya günümüzdeki katkısıyla ilgili değildir. Daha ziyade o, İslâmî çalışmaların temin ettiği hadîsin ümit verici, olumlu rolü hakkında iyimserdir. Bununla birlikte bir çok müslüman yazar, İkbal'le ilgili -ki İkbal kişisel olarak asla böyle bir şeyi ileri sürmemiştir- bu tür tartışmalara atıfta bulunarak onun hadîsle ilgili görüşlerini savunmaya çalışmışlardır. Mesela Prof. Hurşid Ahmed şöyle der: "İkbal, Hz. Peygamber'in sünnetini İslâm toplumunun gerçek bağlayıcı bir gücü olarak kabul etmiştir. O, sahih hadîsleri kesin bir otorite olarak benimsemiş ve hadîşçilerin...⁶⁰ İslâm hukukuna katkılarına inanmıştır".⁶¹

Prof. Ahmed, İkbal'in sahih hadîsleri hukukta kesin otorite olarak kabul ettiği yerdeki otoritesini iktibas etmeyi başaramamıştır. *The Reconstructions*dan çekip alınan "hadîşçilerin..." cümlesi, amaca hizmet etmeye muvafak olamamıştır. Şu anda tartışıldığı gibi bu satırlarda İkbal, hadîslerden daha ziyade hadîşçileri över ve hadîsin hukukun bir kaynağı olarak bağlayıcı olması ve onun sahih hadîslerin kesin bir otorite olarak kabul etmesi, bu satırlarda hiç görülmez. Aynı şekilde Hurşid Ahmed başka bir yerde şöyle yazar:

"Bazılarına göre İkbal, hukukun bir kaynağı ve dinî bir delil olarak hadîsi değil, sadece Kur'an'ı kabul eder. Fakat bu fikir yanlıştır ve onun İkbal'in felsefesinde hiç bir temeli yoktur. Aksine İkbal tekrar tekrar İslam tarihine ve rivayetlere vurguda bulunur ve onları müslüman toplumun eğitiminin temeli olarak görür. İkbal'e göre hadîs dinde Kur'an'la aynı yere sahiptir".⁶²

Biz yine İkbal'in hadîsi hukukun bir kaynağı olarak nasıl kabul ettiğini anlayamadık. İkbal'in İslam tarihini ve rivayetlerini vurgulaması gerçeğinden onun hadîsine güvendiğini çıkaramayız. Rivayetle, ülkeden ülkeye değişen herhangi bir toplumun örfü ve kültürel haritası kastedilmektedir. İslâmî rivayetin hadîsle ilişkilendirilmesinin bir oldu bitti olduğunu düşünüyoruz. Bu durum, İkbal'in hadîsi hukukun bir kaynağı olarak kabul ettiğini temin etmez.

Hurşid Ahmed, İkbal'in hadîsi hukukun bir kaynağı olarak kabul ettiğini göstermek için onun tarafından *The Reconstruction*da⁶³ nakledilen Muaz hadîsine atıfta bulunur ve şu sonuca varır: "Bu hadîse atıf yapmakla İkbal, sadece hadîsten çıkarımda bulunduğuna işaret etmemiş, aynı zamanda bir izahla bunu ortaya koy-

59) İkbal, a. g. e. 137.

60) İkbal, a.g.e., 137.

61) Hurşid Ahmed, "İkbal and the Reconstruction of Islamic Law", *İkbal Review*, c. 1, sy. 1, s. 63-90.

62) Hurşid Ahmed, a. g. m. 23.

63) İkbal, a. g. e. 118.

muştur. O, hadîsi hukukun daimî bir kaynağı olarak kabul etmiştir ki, bu, şeriatın hadîse verdiği statüdür".⁶⁴

Bizim görüşümüz, İkbâl'in Muaz hadîsine, icthad ilkesi vasıtasıyla İslam'da hukukî liberalizm olduğuna dair kendi görüşünü desteklemek için atıfta bulunduğu yönündedir. Gerçekten paradoksal bir durum söz konusudur. Fakat buna dayanarak İkbâl'in hadîsi hukukun bir kaynağı olarak kabul ettiği sonucuna varamayız. Daha ziyade Muaz hadîsi, yasamada İslam hukukçularının nihâf özgürlüğünü desteklemek için rivayet edilmiştir.

Bunun yanında Hurşid Ahmed, hadîsin İslam hukukunda ne kadar önemli olduğunu göstermek için Hz. Peygamber'in rolüne dikkat çekerek⁶⁵ on bir ayet ve dört hadîse atıfta bulunur. Ayrıca yazar, hadîsin güvenilirliği ile alakalı Mutezilenin şüphesine ve çağdaş müsteşriklerin eleştirilerine atıfta bulunarak okuyucularını etkilemeye çalışır⁶⁶. Tüm bu noktalar, dinî ve tarihî olarak konuyla çok ilgilidir ve bir hukuk kaynağı olarak hadîsin güvenilirliği ve önemi ile ilgili asırlarca müslüman zihnini etkilemiştir. Ancak sorun, bu detayların İkbâl'le ilgisinin ne olduğudur. Bize göre İkbâl, bu gerçeklerden en az etkilenen insandır. Bunun yerine İkbâl, hukukun bir kaynağı olarak hadîse ilgisiz kalmayı tercih etmiştir. Ahmed'in "İkbâl, hadîsle ilgili müsteşriklerin düşüncesine çok az önem vermiştir"⁶⁷ şeklindeki iddiasının herhangi bir temeli yoktur. *The Reconstruction*a şöyle bir bakıldığında, İkbâl'in tartışmaya hadîslerin tümüyle güvenilmez olduğunu⁶⁸ söyleyen, fakat onları İslam'ın ilk gelişmesinin güvenilir kayıtları olarak kabul eden Goldziher ve N. P. Aghnides'nin görüşleriyle başladığı görülür⁶⁹.

İkbâl'in hukukun bir kaynağı olarak hadîs kullanımının lehinde olmadığı bir gerçektir. Daha doğrusu hukukun bir kaynağı olarak hadîse karşı ilgisizliği daha çok dikkat çekmektedir. Hadîsle ilgili böyle bir görüşü değerlendirmek için İkbâl'in hukukî olan ve olmayan hadîsler teorisini ortaya atması ve hukukî hadîsler için pek çok şart belirlemesi önemlidir. O, şöyle der:

"Şu anda konuşmamızın ana teması olan icthadın niteliği ve özelliklerini belirtmemiz için tamamen hukukî önemi olan hadîslerle hukukla ilgisi olmayan hadîsler arasında ayırım yapmalıyız. Hukukî mahiyet taşıyan hadîsler konusunda çok önemli bir soruyla karşı karşıyayız: Bazı durumlarda aynen alınmış, bazı durumlarda da Hz. Peygamber

64) 3. dipnota bakınız, s. 75.

65) a. g. e. 62-66.

66) a. g. e. 61.

67) a. g. y.

68) İkbâl, a. e. e. 135.

69) İkbâl, a. g. e. 136.

tarafından düzeltilmiş olan bu hadisler İslam'dan önceki Arabistan'da ne dereceye kadar yürürlükte idiler? Bunu öğrenmek güçtür, bizim eski ulemamız genellikle İslam öncesi örflere fazlaca eğilmemektedirler. Bunun gibi Hz. Peygamber'in açıkça ifadeleriyle tasvip etmiş veya bir şey söylemeden kabul ettiği örflerin de herkes ve her zaman için mi uygulanması gerektiğini anlamak da mümkün değildir".⁷⁰

Bu satırlar, hukukun bir kaynağı olarak hadislerle ilgili İktbal'in görüşleri hakkında değerli bilgiler içermektedir. Genel olarak bir müslüman için tüm hadisler, hukukî olsun veya olmasın eşit derecede bağlayıcı ve evrenseldir. Muhteva ve temelden dolayı herhangi bir farklılaşma, konuyla ilgili değildir. Fakat hukukun bir kaynağı olarak hadislerle karşı ilgisizlik teorisi ile İktbal, hukukî hadislerle hukukî olmayan hadisler arasındaki farka vurgu yapar. İktbal, hukukî karakterli hadisleri kabul ederek onların Hz. Peygamber tarafından ya olduğu gibi bırakılan ya da değiştirilen, Arabistan'ın İslam öncesi örflerinde somutlaştıklarını ifade eder. Kendi kendini mağlup eden bir ruh hali içinde İktbal, bu durumda hadislerdeki İslam öncesi içeriği keşfetmenin zor olduğunu söyler. Aynı şekilde İktbal, İslam öncesi örflerin zımnî onayına dayalı hadislerin evrenselliğini keşfetmenin mümkün olmadığını iddia eder. Daha doğrusu o, hukukî hadislerin evrenselliği konusunda şüphelidir. Bir kere geçmiş bir kurumun evrenselliğinden şüphe edilirse, bu durum onun sadece içinde doğmuş olduğu şartlarla ilgili olduğunu ve gelecek nesiller için rehberlik edemeyeceğini ifade eder. İktbal, Şah Veliyyullah'ın Peygamber'in rolüyle ilgili sözlerini naklettiğinde kabul ettiği görüş de buydu⁷¹. Bununla birlikte Şah Veliyyullah hakkında B. A. Dar şöyle der: "Şah Veliyyullah'ın fikrinden, gelecek fıkhi oluşturmada sadece bu sonuca varılabilir. Hadis ikincil bir öneme sahip olmalıdır ve onun yer değiştirmesi için standart, ondan önce Ebu Hanife'nin kabul ettiği gibi aynı olmalıdır".⁷²

Biz Dar ile aynı görüşte değiliz. (İktbal'in naklettiği gibi) Şah Veliyyullah ve Ebu Hanife'nin görüşlerinden asla hadisin fıkhi oluşturmada ikincil bir öneme sahip olması gerektiğine dair bir sonuç çıkarmıyoruz. Daha doğrusu her ikisi de hadisi önemsiz bir şey olarak düşünürler. Bundan dolayı biz, Dar'ın tavrını asılsız kabul ediyoruz.

Hadisin hukukî olan ve olmayan şeklindeki tasnifi ve hukukî olanın bağlayıcı olmayan karakteri, İktbal tarafından Ebu Hanife'nin hadislerle ilgili tutumuna atıfla ispat edilmeye çalışılmıştır. İktbal şöyle der:

70) İktbal, a. g. e. 136.

71) İktbal, a. g. e. 137.

72) B. A. Dar, a. g. m. 40.

"Genel olarak Ebu Hanife'nin tümüyle hukukî nitelikteki hadislerle karşı takındığı tutum bence tamamen doğru ve yerindedir. Şayet modern liberalizm onları hukukun bir kaynağı olarak hiçbir itiraz ve eleştiri yapmadan kullanmayı daha emin bir yol olarak kabul ediyorsa, bununla ancak Ehl-i Sünnet'in İslam hukuku sahasının en büyük imamlarından birini takip etmiş olur".⁷³

İkbal'in hukukî olmayan meselelerde hadisin bütünüyle önemsizliğine dair tutumuyla ilgili görüşümüzü şu gerçek destekler: İkbal, Vahhabi hareketini hukukî meselelerde temelde hadislerle güvendiği için eleştirmiştir. İkbal bu hareket hakkında şöyle der:

"Dikkat edilmesi gereken şey, her ne kadar kendi içinde tutucu olsa da harekette tezahür eden özgürlük ruhudur. Bu nedenle dört mezhebin kesinliğine karşı isyan eder ve ictehad özgürlüğü hakkını bütün gücüyle savunur. Fakat aynı zamanda geçmişe herhangi bir tenkidi açıdan bakmaz ve yeni yeni kanunların tanzim edilmesi konusunda baş vurduğu asıl kaynak Hz. Peygamber'in hadisleridir".⁷⁴

Yukarıdaki görüşlerin yanısıra İkbal, birbirine muhalif hadislerin varlığı ve Abbasilere kadar Kur'an'dan başka yazılı İslam hukukunun yokluğundan dolayı hukukun bir kaynağı olarak hadisin lehinde olmamıştır.

IV

Şu anda önemli olan sorun, çağdaş müslüman dünyanın İkbal'in hadisle ilgili görüşlerini ne kadar kabul edip etmeyeceğidir. Pakistan'da bu soruna gösterilen hukukî tepkinin bizim için hayat verici bazı cevapları temin ettiğini düşünüyoruz.

*Ghulam Bhik*⁷⁵ Kayani, İslam hukukunun diğer kaynaklarına kıyasla hadisin yeriyile alakalı genel bir sorunla ilgilenmiştir. Şöyle ki:

"...Gerçek zorluk, Hz. Peygamber'in sünnetini kaydeden hadisle karşılaşıldığında meydana gelir. Özel bir meselede bir hadisin sahihliğinin nadiren tartışmadan kurtulması gerçeği bir yana, o meselede Peygamber'in uygulaması bile bazı raşid halife, özellikle Hz. Ömer tarafından

73) İkbal, a. g. e. 135.

74) İkbal, a. g. e. 118.

75) İkbal, a. g. e. 135.

değiştirilmiştir. Sünnette temsil edildiği gibi İslam hukukunun yorumuyla ilgili doğru tavırla alakalı bir fikir beyan etmeye cesaret edebilirim, onun zaman ve mekanın ihtiyaçlarına uygun olarak detaylarda değişebileceğini kabul etmem gerekecektir".

Ghulam Bhik, Bilgis Fatıma tarafından takip edilmiştir⁷⁶. Bu durumda hukukçu Kaikaus şu gözlemlerde bulunur: "Biz gerçekten Yüce Kur'an'ın yorumuyla ve yorum sorunuyla ilgileniyoruz. Hukukçuların fikirlerine bağlı değiliz. Benzer şartlar hadîslerin yorumuna da uygulanabilir".⁷⁷

Malik Muhammed Cafer, *Ghulam Bhik ve Bilgis Fatıma*'da ümit ışığı görür. Bu hükümleri yorumlayarak şöyle yazar: "Hukukî eğilimler, İslam hukukunun doğru istikamette gelişimi için ümit temin eder".⁷⁸

Hukukun bir kaynağı olarak hadîsle ilgilenen diğer bir yazar da Raşid Begum'dur. Tartışma, şahısların vasisinin kim olacağı ve babaları öldükten sonra başka biriyle evlenen bir annenin iki kız çocuğunun malı ile ilgiliydi. Yargı, kızların gerçek amcalarını vasi olarak tayin edince anne bu karara karşı temyize başvurdu. Gerçekten mesele hakiki ve hukukî herhangi bir müşkil sorun içermeyen basit bir meseleydi, ancak yargıç Muhammed Şhafi konudan uzak gibi görünse de hüküm vermek için şunları dikkate almıştı: a- Allah'ın mutlak otoritesi b- Müslümanların Kur'an'ı yorumlama ve öğretilerine uyma kapasitesi c- Kur'an'ı yorumlamada bize rehberlik eden kurallar d- Hadîs kaynaklarının güvenilirliği e- İslam hukukunda hadîsin değeri. Yargıç, hadîsle ilgili bir çok yerleşmiş geleneğe saldırmıştır. O, rivayetlerle ilgili tarihsel malzemenin sözde zayıflığını ileri sürmüş ve bu argümanını desteklemek için bazı sahih olmayan hadîsleri delil olarak göstermiştir.

Malik Muhammed Cafer, hukukun bir kaynağı olarak hadîsle ilgili olarak yargıcın görüşleri hakkında şöyle der: "Yargıcın hadîsle ilgili görüşleri açıktır. O, hadîs literatürünü Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarının güvenilir bir kaydı olarak düşünmez ve hadîsleri İslam hukukunun geçerli bir kaynağı olarak kabul etmez".⁷⁹

Khushid Jan Yakub Ali diğer iki yargıcı şöyle diyerek destekler:

"Başlangıçta sünnetin otoritesi konusunda bir ihtilaf vardı. Bundan dolayı bazıları zaman bakımından sonra olması itibariyle onun Kur'an'ı neshedebileceğine inanmıştır. Bununla birlikte Kur'an'ın yanında sünnet hukukun sahih bir kaynağı olarak kabul edilmiştir. Ebu Hanife gibi hukukçular, modern hukuktaki hukukî düşünceye benzer

76) Bilgis Fatıma v. Necmu'l-İkram, PLD 1959, Lah. 566.

77) B. Z. Kaikaus v. President of Pakistan, PLD 1980 S. C. 160.

78) Ghulam Bhik v. Hussain Begum, PLD 1957 Lah. 22-23.

şekilde nazari karakterli hukuk teorilerini formüle etmişlerdir. Ebu Hanife sadece on sekiz hadise güvenirken, Malik esasen hadislere güvenmiş ve onları hukukta kullanmak için derlemiştir. Sahih hadis kitaplarında bile bazı çelişkili hadisler bulunmaktadır. Onlar nasıl te'lif edilebilir? Cevap iki türlüdür: Ya hadisler farklı şeyleri ifade etmektedir ya da hadislerden biri sahih değildir. Bir hadisin sahihliğini belirleyen bir çok kural bulunmaktadır. Onlar ne kesinlik temin ederler ne de sahihlik kanaati taşırlar. Bazı fakihler onları hukukî otoriteye sahip bir şey olarak kabul etmemiştir".⁸⁰

Böylece *Khurshid Jan* bazı problemlere dikkat çekmiş olsa da Kur'an'ın yanında hukukun sahih bir kaynağı olarak hadisi kabul eder. Son olarak B. Z. Kaikaus ve Muhammed Riaz gibi yazarlarında hadisi Kur'an'dan sonra hukukun geçerli bir kaynağı olarak kabul ettikleri belirtilmelidir.

Kısaca söylemek gerekirse Pakistan'daki hukukî bildirilerin gücü tümüyle hukukun ikinci kaynağı olarak hadislerin kabul edilmesi yönündedir.

V

Şimdi İktbal'in hukukun kaynağı olarak hadisle ilgili görüşlerinin mantıkî sonucu böyle ise, o zaman emin olarak söyleyebileceğimiz şey, bütünüyle veya kısmen hadise dayalı pek çok emrin reddedilmeye maruz kalmasıdır. Niyet, vakf, şuf'a gibi hukukî ilkelerin temelleri hadislere dayanmaktadır. Aynı şekilde hadis, Kur'an'daki hukukî şartlara ilaveler getirir⁸¹, Kur'an'da zımnen ifade edilen şeyi açıklığa kavuşturur⁸², Kur'an'ın mutlak ifadelerini takyid eder⁸³ ve Kur'an'ın âmîm ifadelerini tahsis eder⁸⁴. Bununla beraber hukukun bir kaynağı olarak hadise ilgi duyulması gerçeği azalma yerine artmakta ve gelecek İslam ülkelerindeki hukuk sistemlerinde hadisin artan kullanımını temin etmektedir.

79) Ghulam Bhik v. Hussain Begum, PLD 1957 Lah. 23.

80) Khurshid Jan v. Fazal Dad, PLD 1964 (W.P) Lah. 558.

81) Kur'an, iki kız kardeşle aynı anda evliliği yasaklar, sünnete ise kadının halasıyla birlikte aynı anda nikahlanamayacağı hükmünü ilave eder.

82) Kur'an, nikaha izin verir, sünnet ise nikahla ilgili bir çok meseleyi ortaya koyar.

83) Kur'an, erkek ve kadın hırsızların elinin kesilmesini emreder, sünnet ise, eli kesileceklerin deli veya çocuk olmaması gerektiğini belirtir.

84) Kur'an herhangi bir kişinin lehine vasiyet etmeye izin verir, sünnet ise hukukî mirasçının vasiyetten yararlanamayacağını belirtir.

Netice itibariyle İqbal'in hukukun bir kaynağı olarak hadîse⁸⁵ hiç önem vermeyen veya çok az veren felsefesi, şimdiye kadar genel olarak müslüman zihnini etkileyememiştir ve yakın zamanda şu an ki durumdan daha önemli bir hareket beklenmemektedir.⁸⁶

85) İqbal'in elde mevcut mektup ve şiirlerinden hadîse hiç önem vermediği veya çok az önem verdiği ortaya çıkmaktadır. Konu daha ileri düzeyde ve kapsamlı araştırmaya ihtiyaç duymaktadır. (editörün notu)

86) İqbal'in hukukun bir kaynağı olarak hadîse ile ilgili tutumu onun Kur'an'ın hukukî önemine ait görüşünü kavramakla daha iyi anlaşılabilir. detaylar için bkz. Muhammed Altaf Hussain Ahangar, "Iqbal and Quran: A Legal Perspective", *Iqbal Review*, (1994), XXXV: 3, 1-22.